

1940гг.)- Кишинев, 1970.- С. 112-113; 21. Там само.- С. 142; 22. Язькова А.А. Румыния накануне Второй мировой войны (1934-1939 гг.) -М., 1963.-С.26; 24. Начало большого пути.- С. 78; 24. История Приднестровской Молдавской республики. - Т. 1.-С. 121; 25. Там само. - С. 130; 26. Бессарабский вопрос и образование Приднестровской Молдавской республики. -С. 73.

Т.Ю. Аннілогова

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ 1920-Х РР. ОЧИМА ГУМАНІТАРНОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ ДОНБАСУ: ВУЗЛОВІ ПИТАННЯ НЕЗГОДИ

Проблема взаємостосунків інтелігенції та влади завжди залишалась однією з найбільш актуальних у нашому суспільстві. Особливої гостроти ці стосунки набули після здійснення жовтневого перевороту 1917 року й приходу до влади партії більшовиків. Згідно з ленінським ученням інтелігенція була проголошена соціально чужим і ворожим пролетаріатові за своєю класовою сутністю прошарком радянського суспільства. Але водночас виникла необхідність у використанні її знань і досвіду для побудови нової соціалістичної держави, що поставило владу в своєрідну залежність від інтелігенції. Що ж стосується ставлення інтелігенції до влади, то на його формування впливав цілий комплекс як об'єктивних, так і суб'єктивних факторів, серед яких – концептуальна суперечливість багатьох політичних заходів радянської влади, впроваджених нею протягом періоду нової економічної політики. Враховуючи це, підкреслюємо, що головним завданням даної статті є з'ясування питань, щодо яких погляди представників гуманітарної інтелігенції й партійного уряду принципово розходилися.

Аналізу взаємостосунків інтелігенції й влади в Україні в зазначений період і факторам, що впливали на їх співробітництво, присвячено чимало праць вітчизняних і зарубіжних дослідників. Серед них – дослідження В. Даниленка¹, Г. Касьянова², Л. Ткачової³, Ю. Кондуфора⁴, Ю. Курносова⁵, В. Полохала⁶, О. Рубльова й Ю. Чеченка⁷, М. Шипович⁸ та багатьох інших. Певне місце у своїх працях приділяє цій проблемі С. Волков⁹, Г. Куромія¹⁰, С. Ушакін¹¹. Однак, особливостям світоглядної позиції й ставленню до влади гуманітарної інтелігенції Донбасу, яка опинилася в найбільш складному становищі в період непу, в науковій літературі було приділено недостатньо уваги. У зв'язку з цим дана стаття, написана на основі матеріалів закритих раніше архівних справ, є спробою заповнити вказану інформаційну пустку.

Більша частина української інтелігенції негативно сприйняла встановлення в країні радянської влади й розпочаті нею політичні перетворення. У Донбасі ж певна частина її представників щиро сприйняла прихід радянської влади. Однак незабаром настрої їх змінилися. Парадоксальність ситуації виявилась в тому, що гуманітарна інтелігенція зовнішньо стала лояльною до влади майже на сто відсотків, але реальні думки й відчуття її представників були далеко не радісними. У роки непу в Донбасі кількісно зросло й розповсюдилось явище суїцидів серед представників гуманітарної інтелігенції¹². У ці ж роки набули поширення й випадки збожевоління, пияцтва й сварок серед освітян. Представники інтелігенції з числа національних меншин, що мешкали в окремих районах Донбасу, почали активно брати участь у релігійних рухах (лютеран, баптистів і тощо). Усі ці явища були наслідком глибокої внутрішньої кризи, переоцінки цінностей представниками гуманітарної інтелігенції, які прагнули зберегти свою внутрішню духовну цілісність, використовуючи захисні реакції в формі прямого або ілюзорного залишення реалій життя. Ця гостра психологічна криза стала наслідком зіткнення з низкою проблем, породжених суперечливістю владної політики.

Перша суперечливість більшовицької політики, яка викликала в інтелігенції сумніви щодо доцільності нового політичного курсу, перебувала в економічній площині. Незважаючи на позитивні зрушення в економіці країни й підвищення рівня життя українців, викликані впровадженням непу, економічне становище в Донбасі залишалось дуже складним. За даними дослідника Г. Куромії, найсильніший голод 1921-1922 років призвів до виникнення випадків канібалізму в деяких районах Донбасу, зокрема, в Шахтах, Макіївці та інших містах¹³. Причому, явище голодування місцевого населення повторювалося кожні два-три роки. Окрім того, інтелігенція дуже швидко побачила невідповідність принципів, декларованих більшовиками в соціально-економічній сфері, її реальним заходам. Найбільш яскраво це проявилось в аграрній політиці, прикладом чого стала розпочата в другій половині 20-х років політика колективізації, проти якої виступала інтелігенція Старобільського округу та інших сільськогосподарських районів. Недоцільність проведення насильницької колективізаторської політики стверджував один з представників гуманітарної інтелігенції Донбасу – відомий архівіст й викладач Донецького ІНО І. Ліщина-Мартиненко:

«Боротьба з кулацтвом, як вона проводиться тепер, будить жорстокі інстинкти, взаємну ненависть... Відчувається деморалізація. Бідніші верстви мають стимули замість працювати, зміцнювати своє господарство (чи колективне, чи індивідуальне), хижим оком дивляться на того, хто трудом добудував. У заможних верств зникають стимули до праці, вони ... перестають працювати..., міркуючи, «аби нам прохарчуватися...»¹⁴.

Представники освіти й науки й самі відчули на собі та своїй професійній діяльності проблеми економічного характеру. Радянська влада хоч і вимагала від них активізації дослідницької діяльності щодо вивчення економічного потенціалу Донбасу, але не поспішала фінансувати цю науково-дослідницьку діяльність. Однак вирішальний вплив на ставлення місцевої інтелігенції до економічної політики влади мало її власне матеріальне становище: постійне затримання й до того ж низьких зарплат, важкі побутові умови життя й праці, безробіття, перевантаження, – яке часто ставало причиною самогубств.

Інша суперечливість радянської політики стосувалася культурної сфери й чітко проявилася під час впровадження «українізації». Через зрусифікованість Донбасу реальні дії щодо впровадження українізаторської політики були розпочаті тут пізніше, ніж у інших регіонах. І майже відразу виникла парадоксальна ситуація, яка породила низку суперечливостей. З одного боку, українізація російськомовного Донбасу мала майже насильницький характер, з іншого боку, відсутність у краї спеціалістів із знанням української мови спричинила організовану «згори» імміграцію української інтелігенції з інших округів України (переважно з Полтавщини та Правобережжя¹⁵), з третього боку, офіційно санкціонована діяльність українізаторів наштовхнулася на протидію місцевих партійців і органів влади, а самі вони отримали ярлик «націоналістів». Єдина можливість, яку давала українізація спеціалістам з числа інтелігенції, це можливість зробити чиновницьку кар'єру при наявності вільного володіння українською мовою, достатнього рівня кваліфікації й членства в КП(б)У¹⁶. Однак у Донбасі було дуже мало представників інтелігенції, які б відповідали цим вимогам. Унаслідок усього цього переважна більшість місцевої інтелігенції не сприйняла українізаторської політики, яку, до речі, стали згортати саме в той час, коли вона, нарешті, почала давати певні результати. Швидке припинення українізації призвело до посилення підозри партійної влади по відношенню до головних її виконавців – українізаторів. Про це свідчив на допиті в ДПУ в 1929 році вже згаданий вище викладач І. Ліщина-Мартиненко, який очолював у 1927-1928 рр. гурток українізаторів у Луганську. «Коли б спитати, якої національності інтелігенції на Україні найважче політично жити? – питав він. – Яка живе увесь час немов під загрозою якогось політичного підозріння? – Російська? Єврейська? Німецька? Польська? – Ні, українська. Звичайно, це пояснити можна історією боротьби за владу Рад на Україні, але жити і працювати в таких умовах неймовірно важко... Немов так виходить: твори українську культуру, та душі в неї не вдмухуй!»¹⁷. Переважна більшість колишніх діячів українізації в Донбасі після 1929 року буде звинувачена в контрреволюційній діяльності й засуджена до різних строків ув'язнення чи таборів.

Суперечливою була й сама сутність культурної політики, що проповідувалась більшовицькою владою в період непу. На початку 20-х років, внаслідок проголошення радянською владою свободи діяльності в художній творчості й в культурній сфері загалом, у гуманітарній інтелігенції ніби виникла надія на здійснення творчої самореалізації. Один з молодих діячів освіти у Донбасі Д. Литвиненко згадував про свої почуття в цей період: «Захоплюючий момент відновлюваної епохи, широкі можливості прояву своєї ініціативи, де роль культурного реформатора й піонера на селі відігравав я, - все це імпонувало й моєму духові, й, вірогідно, не давало ґрунту для критичної оцінки загального ходу подій... у той час у мене ніколи не виникало сумнівів щодо правильності взятого партією курсу... Я діяв у той час, як диктував мені загальний державний курс і, головне, це відповідало моєму духові й совісті...»¹⁸. Але швидке посилення цензури й диктату партійної влади, які призвели до державної монополізації всього культурного життя, бюрократичний формалізм у всіх сферах життєдіяльності згодом почали викликати зміну настроїв навіть тих представників гуманітарної інтелігенції, які спочатку позитивно сприйняли прихід до влади більшовиків. Цитований нами Д. Литвиненко був одним з тих, колись зачарованих романтикою більшовицьких перетворень представників інтелігенції, що невдовзі відчули жахливе внутрішнє спустошення, побачивши невідповідність декларованих владою постулатів її реальним діям. Про своє розчарування він пізніше напише: «Усе, що раніше робив я за обов'язком суспільної й особистої самосвідомості, тепер необхідно робити за указкою, узгоджуючи, ув'язуючи і т.д... Усі хвилювання вилилися у душевну драму... Усе життя моє вилилося у душевну трагедію»¹⁹.

Велике здивування й неоднозначні почуття викликала суперечлива політика влади щодо

поповнення партійних лав представниками інтелігенції, яку, з одного боку, залучали до вступу до КП(б)У, з іншого – не давали цього зробити на практиці й будь-якими засобами утискали її політичні права (позбавляли виборчого права, виключали з партії, влаштовували політсуди тощо²⁰). Уже одне тільки інтелігентське походження (як ознака класової чужості) могло бути приводом для відмови у вступі до партії. Наприклад, професор Донецького кооперативного технікуму Ю.П. Рашковський був виключений з партії «за виявлення міщанської ідеології»²¹. У той же час політика «висування» активізувала практику призначення на керівні й адміністративні посади (в тому числі в системі освіти, профспілковій сфері тощо) партійців без необхідного рівня освіти й кваліфікації, що «ревниво боялися запрошувати до роботи людей з вищою освітою, які були б здатні працювати»²². Це, звичайно, викликало невдоволення й протести представників інтелігенції, які залишались переважно позапартійними.

Ще одним явищем, виникнення якого було ініційовано радянською реформацією суспільної структури й викликало невдоволення інтелігенції, стала зміна її соціального статусу. З привілейованої верстви інтелігенція стала майже найбільш незахищеною, соціально знехтуваною. Постійна підозрілість з боку партійної влади до діяльності інтелігенції, перевірки її політичних настроїв та «ідейної фізіономії», налаштування проти неї пролетарської маси населення, дискримінація по відношенню до дітей інтелігенції при вступі до професійних навчальних закладів, – усе це впливало на формування відповідного ставлення гуманітарної інтелігенції Донбасу до радянської влади. Окрім того, інтелігенцію завжди відштовхували радикалізм і жорстокість більшовиків, учення партійних лідерів про світову революцію, інтернаціоналізм, пролетарську диктатуру не сприймалися нею взагалі. Зрозумівши утопічність більшовицьких задумів і цинізм політики, яка здійснювалась в період згортання непу, відкинувши революційний романтизм, що свого часу вплинув на стару інтелігенцію, Д.Литвиненко заявить на допиті в ДПУ в 1929 році: «Сталінська, а не істинно пролетарська диктатура тріумфує, регоче сміхом сатири. Це – сміх безумства. Це – сміх над власним банкрутством... Сталін підкорив собі все...»²³

Однак становище інтелігенції ще більше ускладнювалось тим, що вона змушена була підтримувати й публічно схвалювати ненависні їй напрямки радянської політики. Це було однією з причин внутрішнього конфлікту, з якого далеко не всі представники інтелігенції змогли знайти вихід.

Отже, в основі непорозуміння гуманітарної інтелігенції Донбасу й партійної влади опинилися найрізноманітніші питання, які перебували в економічній, культурній, соціально-політичній, психологічній площині. Однак уся складність їх взаємовідносин не може бути пояснена лише таким непорозумінням. З цього приводу детального дослідження вимагають ще такі питання, як шляхи формування гуманітарної інтелігенції Донбасу, її використання в соціальній політиці радянської влади тощо.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Касьянов Г., Даниленко В. Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки). – К., 1991; 2. Касьянов Г. Українська інтелігенція 1920-30-х років: соціальний портрет та історична доля. – К., 1992; 3. Касьянов Г.В., Ткачова Л.І. Держава і українська інтелігенція (Деякі проблеми взаємовідносин у 20-х – поч. 30-х рр.). – К., 1990; 4. Кондуфор Ю.Ю. Великий Жовтень і доля інтелігенції // Український історичний журнал. – 1989. - №12. – С.3 – 18; 5. Курносів Ю.О. Духовне життя на Україні в 20-30-х рр. // Український історичний журнал. – 1990. - №1. – С.93 – 99 та інші праці; 6. Полохало В. Інтелектуали та влада за часів комунізму та посткомунізму // Сучасність. - 1997. - №9. – С.112 – 119; 7. Рубльов О.С., Чеченко Ю.А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-ті – 40-ві роки ХХ ст.) // Український історичний журнал. – 1991. - №1. – С.3 – 15; 8. Шипович М.А. Літературно-мистецька інтелігенція України у 20-і роки // дисс... канд. іст. наук 07.00.01. – Донецьк, 2000; 9. Ушакин С.А. Интеллигентность сквозь призму интересов // Полис. – 1998. - №4. – С.21 – 36; 10. Волков С.В. Интеллектуальный слой в советском обществе. – М., 1999; 11. Куромія Гіроакі. Свобода і терор у Донбасі: Українсько-російське прикордоння, 1870-1990-і роки. – К., 2002; 12. Державний архів Донецької області (далі - ДАДО). – Ф.Р-1512. - Оп.1. - Стр. 3. - Арк. 66; ДАДО. – Ф.Р-1512. - Оп.1. - Стр. 3. - Арк. 63, 66; Куромія Г. Вказана праця. – С.201; 13. Куромія Г. Вказана праця. – С.186-188; 14. Державний архів Луганської області (далі - ДАЛО). – Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 13305-р. – Арк. 85; 15. «Українізація» 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки. – К., 2003. – С. 88; 16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі - ЦДАГО). - Ф.1. - Оп.20. - Стр. 2247. - Арк. 23-24; 17. ДАЛО. – Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 13305-р. – Арк. 95; 18. ДАЛО. - Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 4408-р. – Арк. 19. 19. ДАЛО. - Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 4408-р. – Арк. 19-20; 20. ДАЛО. – Ф.Р-1512. - Оп.1. - Стр.3. - Арк. 63-65; 21. ДАЛО. – Ф.Р-758. – Оп.1. – Стр. 388. – Арк. 17; 22. ДАЛО. - Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 13305-р. – Арк.52-53; 23. ДАЛО. - Ф.Р3747. – Оп.2. – Стр. 13305-р. – Арк. 53.

О.А. Мельничук